Carolina Popuşoi

ELEMENTE CU CONOTAȚIE VALORICĂ ÎN STRUCTURA UNITĂȚILOR FRAZEOLOGICE ROMÂNEŞTI

În frazeologia românească, se întâlnesc o seamă de structuri organizate cu lexeme necantitative care exprimă însă anumite conotații valorice, aidoma unităților monetare şi a celor de măsură. Astfel, în unele contexte, ideea de „valoare”/ de „cantitate” poate fi redată şi de substantive care denumesc obiecte mici sau mari, uşoare sau grele, ieftine sau scumpe, fără de însemnătate sau importante etc.

De regulă, la baza creării expresiilor din această categorie, se află procedeul metaforei şi al asocierii obiectelor, în ceea ce priveşte forma, greutatea, valoarea, utilitatea lor. Spre exemplu, în expresia *a nu avea (nici) o boabă (chioară)*[1], lexemul *boabă* (care are sensul „element component al unor fructe dispuse în ciorchine”, dar şi „sămânță de cereale sau de legume”) trimite la un obiect foarte mic. Exprimând o cantitate infimă, substantivul în discuție conferă acestei îmbinări frazeologice sensul „a nu avea nimic, în special, a nu avea bani; a fi sărac”. La rândul său, şi adjectivul *chioară* din îmbinarea *o boabă chioară* (adică „o boabă seacă/ fadă”) accentuează ideea de „lipsă”, de „sărăcie”.

Conceptul de „puțin”, extins până la „nulitate”, apare plastic redat şi în expresiile *a nu zice (nici) (o) boabă (*sau *<nici> două boabe <legănate>)* = „a nu zice nimic” şi *a nu auzi (nici) o boabă (frântă)* = „a nu auzi nimic”. După cum observăm, în aceste frazeologisme, încărcătura semantică este conferită, de asemenea, de lexemul *boabă*. Alături de adverbul *nici*, care reprezintă „diminuarea cantității (deja neînsemnate)”[2], substantivul *boabă* este perceput ca etalon al cantităților neînsemnate. În plan figurat, credem că, în aceste îmbinări frazeologice, elementul lexical *boabă* face trimitere la literele/ sunetele din care se compune cuvântul, aidoma constituirii spicului sau a ciorchinelui din boabe. Astfel, expresia *a nu zice (nici) (o) boabă* echivalează cu *a nu zice un sunet* (p. ext. *a nu zice un cuvânt*), iar *a nu auzi (nici) o boabă (frântă)*, cu *a nu auzi un sunet* (p. ext. *a nu auzi un cuvânt*). Utilizarea adjectivelor *legănate* şi *frântă* relevă că aceste litere/ sunete prezintă caracter problematic, intensificând, astfel, ideea de „nimic”.

De asemenea, în unitățile frazeologice *a nu şti (*sau *a nu pricepe) (nici) (o) boabă* = „a nu şti (sau a nu pricepe) nimic”, purtătorul de sens este lexemul cu conotație valorică *boabă*. Aşa cum boabele formează spicul sau ciorchinele, tot aşa substantivul *boabă* reprezintă şi aici, metaforic, literele/ sunetele din care se

[1] Unitățile frazeologice analizate aici sunt excerptate din DEX (2009) şi din DLR (2010).
[2] Vezi: Dumistrăcel (2001), p. 47.

BDD-A6681 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:12 UTC)

constituie cuvântul. Aşadar, *a nu şti (*sau *a nu pricepe) (nici) (o) boabă* înseamnă „a nu şti (sau a nu pricepe) (nici) o literă/ un sunet” (p. ext. „a nu şti <sau a nu pricepe> <nici> un cuvânt”; p. gen. „a nu şti <sau a nu pricepe> nimic”). În lucrările de specialitate[3], se consideră că originea acestor frazeologisme ar putea fi legată şi de practica ghicitoarelor de a da în boabe. Din cauză că, uneori, ghicitoarele nu reuşesc să descifreze mesajul care reiese dintr-o anumită poziționare a boabelor, creează impresia că nu ştiu/ nu pricep să „citească boabele”. Această nepricepere, se pare, s-a răsfrânt şi asupra cunoaşterii în genere.

Argumentul de mai sus este concludent şi în cazul expresiei *a nu şti (nici) (o) boabă de carte* = „a fi analfabet”. Astfel, cel care nu ştie să descifreze „«semnele scrierii» nu le poate atribui un sens, tot aşa cum ... într-o combinație neobişnuită o «bogăreasă» nu pricepe «mesajul» ascuns al unei anumite boabe”[4]. Ca şi în structurile frazeologice anterioare, substantivul cu conotație valorică *boabă* poate însă face trimitere şi la sensul „element component al unor fructe sau al unor cereale (dispuse în ciorchine ori în spic)”, *boabele* fiind, prin urmare, „metafore pentru litere din care se constituie cuvântul”[5].

Aspectul cantitativ este reflectat şi în îmbinările frazeologice *a nu şti (*sau *a nu pricepe) (nici) (o) boacă* = „a nu şti (sau a nu pricepe) nimic”. În lucrările etimologice[6], lexemul *boacă* („un soi de nap”) este consemnat cu origine nesigură, venind, probabil, din *boabă* (influențat de *boc*[2]). Această abordare justifică apariția lui *boacă* în acelaşi context ca şi substantivul *boabă* (cf.: *a nu şti o boabă* = „a nu şti nimic”).

Conotație valorică pot exprima şi alte lexeme care reprezintă părți dintr-un întreg. Spre exemplu, în frazeologismele *a nu şti (*sau *a nu pricepe) (nici) (o) buche (*ori *<nici> <o> cirtă* sau *<nici> <o> iotă)* = „a nu şti (sau a nu pricepe) nimic”, lexemele substantivale sunt elemente constitutive ale alfabetului chirilic (vz. *buche, cirtă*[7]) şi ale celui grecesc (vz. *iotă*). Este uşor de dedus că apariția expresiilor în discuție a fost determinată de necunoaşterea acestor alfabete. Aşadar, nestăpânirea semnelor grafice din anumite scrieri s-a extins metaforic asupra imposibilității deținerii cunoştințelor în general.

De necunoaşterea literelor (adică a elementelor dintr-un întreg), sunt legate şi expresiile *a nu şti (*sau *a nu pricepe) (nici) (o) botă (*ori *<nici> bechi)* = „a nu şti (sau a nu pricepe) nimic”. Conform lucrărilor de specialitate, substantivele *botă* şi *bechi* au sensul „literă”[8], fapt care le şi poziționează în clasa elementelor cu conotație cantitativă. În plan metaforic, ca şi mai sus, de la ignoranța părții, prin generalizare, s-a ajuns la ignoranța totală.

[3] Vezi: Dumistrăcel (2001), p. 47.
[4] Vezi: Dumistrăcel (2001), p. 48.
[5] Vezi: Dumistrăcel (2001), p. 48.
[6] Vezi: DELR (2011).
[7] Vezi: DLR (2010), unde lexemul *cirtă* este înregistrat ca împrumut cult din paleoslavă, care avea sensul „accent sau semn deasupra unui cuvânt”.
[8] Pentru etimonul şi sensul lexemelor *botă* şi *bechi*, vezi: Bogrea (1923), p. 728; DELR (2011).

BDD-A6681 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:12 UTC)

Unele elemente lexicale din categoria examinată aici pot trimite şi la ideea de „valoare a cuiva”. Astfel, îmbinarea *ceapă degerată* din unitatea frazeologică *a (nu) face (nici) cât o ceapă degerată* exprimă „degradarea”, „nonvaloarea” cuiva. *Ceapa*, fiind (alături de brânză) un aliment de bază al strămoşilor noştri, a servit ca element de referință în catalogarea ființelor umane. Aspectul depreciativ al acestei expresii este însă redat de adjectivul *degerată*. În filosofia indiană, *ceapa* reprezintă un „simbol al structurii personalității”[9]. Nu ştim dacă poporul nostru a cunoscut în evoluția sa spirituală acest concept. Cert este însă că, atunci când un lucru îşi pierde structura (prin *degerare*), el nu mai prezintă nicio valoare.

În acest tipar sintactico-semantic, se înscrie şi frazeologismul *a nu face (nici) (cât) o lulea de băgău* = „a nu avea nicio valoare”. Aici, conotația valorică este exprimată de îmbinarea *lulea de băgău*, unde substantivul *lulea* are sensul „cantitate de tutun care încape într-o pipă”, iar *băgău* constituie „reziduul de nicotină de pe fundul unei pipe”. Aşadar, ce poate fi mai lipsit de însemnătate decât (nici măcar) o pipă încărcată cu un reziduu?

O structură sintactico-semantică identică gasim şi în expresia *a nu face (nici) (cât) un baraboi* = „a nu avea nicio valoare”. *Baraboiul* reprezintă „bulbul unor plante comestibile”, care, în general, este mic ca mărime. Prin urmare, dacă cineva nu valorează nici cât un *bulb*, adică nici cât un obiect foarte mic, atunci importanța/ însemnătatea lui este insignifiantă.

Este evident că asemenea unități frazeologice cu comparații defavorabile au fost plăsmuite spre a avea impact moralizator asupra ființelor umane. Totuşi trebuie să recunoaştem că aceste evaluări depreciative sunt făcute cu o subtilitate caracteristică doar înțelepciunii populare.

Din categoria elementelor cu conotație valorică este şi lexemul *pai*, care apare în frazeologismele *a nu lua (*sau *a nu ridica) un pai (de jos)* = „a nu face (absolut) nimic” şi *a nu lua (*sau *a nu aduce) un pai* =„a nu lua (sau a nu aduce) (absolut) nimic”. Substantivul *pai*, care semnifică „un tip de tulpină simplă, lipsită de măduvă, caracteristică pentru plantele din familia gramineelor”, echivalează aici cu o unitate de măsură a cantității de valoare foarte mică (cf. *a nu lua un gram*).

Ideea de „nimic” apare şi în expresiile *a nu face (*sau *a nu lua, a nu aduce) (nici) un capăt (*ori *<nici> un fir) de ață* = „a nu face (sau a nu lua, a nu aduce) (absolut) nimic”. Sensurile în discuție sunt conferite de substantivele cu conotație cantitativă *capăt* şi *fir*, care sunt determinate de lexemul *ață* (acesta, la rândul său, făcând parte din categoria elementelor cu conotație valorică). Chiar şi separat, substantivele *capăt*, *fir* şi *ață* redau ideea de „foarte puțin”, iar, în structuri cu negație, ajung să exprime sensul „nimic”.

Lexemele *cap(ăt)* şi *ață*, cu conotație cantitativă, figurează şi în îmbinările frazeologice *a spune (*sau *a aduce, a lua) (ceva) până-ntr-un (*ori *până la un) cap(ăt) de ață* = „a spune (sau a aduce, a lua) absolut tot”. După cum observăm, în

[9] Vezi: Evseev (2007), p. 113.

BDD-A6681 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:12 UTC)

aceste expresii, îmbinarea *cap(ăt) de aţă* se comportă atât aidoma unităţilor mici de măsură a greutăţii (cf. *a aduce, a lua până la ultimul gram*), cât şi a unităţilor monetare cu valoare mică (cf. *a aduce, a lua până la ultimul ban/ până la ultima para*).

Elemente cu conotaţie valorică găsim şi în expresia *a nu face nicio brânză* = a) „a nu face, a nu isprăvi nimic"; b) „a nu fi de niciun folos". *Brânza*, pentru obţinerea căreia omul „trebuia să lucreze bine tot anul"[10], era un aliment de bază pentru strămoşii noştri. De aceea, acest produs a ajuns să simbolizeze „un lucru de valoare, etalon"[11]. În construcţii negative, această semnificaţie se deplasează însă în extrema cealaltă.

În tiparul semantico-structural de mai sus, se înscrie şi frazeologismul *a nu fi de nicio zeamă* = „a nu fi bun de nimic". „Lipsa valorii" este redată de folosirea negaţiei în relaţie cu elemente de o anumită însemnătate. *Zeama* reprezintă „partea lichidă a unor preparate culinare" (iar, în unele zone, prin acest lexem, se denumeşte *ciorba*). Pentru marea majoritate a strămoşilor, *zeama* (*ciorba*) constituia hrana cea de toate zilele. Prin urmare, şi aici, valoarea alimentului s-a transpus metaforic asupra valorii fiinţei umane.

Lexemul *brânză*, ca element cu conotaţie valorică, are semnificaţie depreciativă şi în expresiile *(ce) mare brânză!* = „lucru neimportant!", *o brânză!* = „nimic!", *e tot o brânză!* = „e acelaşi lucru (depreciativ)!". În aceste îmbinări frazeologice, conotaţia „lucru de valoare", exprimată de substantivul *brânză*, este distorsionată de intonaţie.

Tiparul sintactico-semantic din ultima structură se regăseşte şi în unitatea frazeologică *e tot un drac!* = „e acelaşi lucru (depreciativ)!". În această expresie, lexemul *drac*, prin esenţa sa, face parte din categoria elementelor cu conotaţie valorică negativă.

Este bine ştiut că, în creaţia populară, natura constituie o sursă semnificativă de inspiraţie. După cum am văzut, lexemele care denumesc plante sau părţi ale lor (cf. *boabă, boacă, ceapă, baraboi, pai*) exprimă adesea vădite conotaţii valorice. În aria semantică în discuţie, se încadrează şi lexemul *dovleac* din expresia *a avea un cap cât un dovleac* = „a avea un cap foarte mare". Substantivul *dovleac*, care reprezintă „un fruct mare (de forma unei sfere sau a unui oval)", comportă aceeaşi valoare ca şi unităţile mari de măsură a capacităţii (cf. *a avea un cap cât o baniţă*).

În clasa frazeologismelor care conţin elemente cu conotaţie valorică, includem şi expresiile *nici cât o ciupitură de purice (*sau *nici cât un vârf de ac* ori *nici cât o gămălie <de ac/ de chibrit>)* = „deloc"; *a nu avea nici (măcar) un băţ de chibrit (*sau *praful de pe tobă)* = „a nu avea nimic, în special, a nu avea avere; a fi sărac"; *a nu fi (*sau *a nu rămâne) loc nici (măcar) să pui un ac* = „a nu fi (sau a nu

[10] Vezi: Colţun (1995), p. 59.
[11] Vezi: Dumistrăcel (1980), p. 193.

BDD-A6681 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:12 UTC)

rămâne) nici un pic de loc”. După cum vedem, îmbinările *ciupitură de purice, vârf de ac, gămălie de ac/ de chibrit, băț de chibrit, praful de pe tobă*, dar și lexemul *ac* trimit la o cantitate insignifiantă, aidoma unităților mici de măsură sau a monedelor cu valoare mică.

Lexemul *purice* (cu conotație valorică) a intrat și în expresiile *a avea (*sau *a i se face) inima cât un purice* = „a fi foarte speriat; a simți o mare frică”. Deși acest substantiv denumește o insectă foarte mică, în corelație comparativă cu substantivul *inimă* (și cu referire la sentimente), el exprimă o valoare opusă.

În calitate de element cu conotație valorică, apare și lexemul *dop* din frazeologismele *un dop de om (*sau *de femeie)*, „se spune despre un bărbat (sau despre o femeie) mic(ă) și îndesat(ă)”; *a fi (*ori *a se face) (mare) ca (*sau *cât) un dop* = „a fi (sau a se face) mic și îndesat”. Substantivul *dop* (care reprezintă „o bucată mică de plută, de cauciuc, de sticlă etc. cu care se astupă deschizătura unei sticle”) echivalează aici cu unitățile de măsură a obiectelor tridimensionale, redând însușiri fizice ale ființei umane.

Tiparul cu comparativ, analizat anterior, se regăsește și în îmbinările frazeologice *a fi (ușor) ca un pai (*sau *ca o pană)* = „a fi foarte ușor”, unde, drept elemente cu conotație valorică, figurează substantivele *pai* și *pană*. Sub aspect cantitativ, aceste lexeme se comportă ca unitățile de măsură a greutății cu valoare mică.

Structuri asemănătoare cu cele de mai sus găsim și în expresiile *a fi cât un mal (*sau *cât un munte)* = (despre ființe) „a fi mare, mătăhălos”; *un mal (*sau *un munte/ o căpiță/ o namilă) de om (*ori *de femeie)*, „se spune despre un bărbat (sau despre o femeie) foarte mare”. În aceste unități frazeologice, elementele cu conotație valorică *mal* („ridicătură de pământ mai puțin înaltă decât dealul”), *munte* („ridicătură mai înaltă de 800 de metri a scoarței pământului, de obicei stâncoasă”), *căpiță* („grămadă conică de fân sau de plante de nutreț”) și *namilă* („ființă fantastică de mărime enormă”), prin formele sale, trimit la dimensiuni mari ale corpului omenesc, echivalând cu unitățile de măsură a obiectelor cu volum.

Conotație valorică exprimă și substantivul *șură* din frazeologismele *a căsca o gură cât o șură* = „a deschide larg gura” și *a avea o gură cât o șură* = „a avea gură mare”. *Șura* este o „construcție încăpătoare dintr-o gospodărie rurală, în care se adăpostesc vitele, se păstrează uneltele agricole, se depozitează nutrețul etc.”. Dimensiunile acestei încăperi face ca lexemul *șură* să comporte în aceste expresii conotație valorică mare, aidoma unităților de măsură a capacității de mărime mare.

Ideea de „cantitate” este redată și de unele părți ale corpului omenesc, acestea funcționând întocmai ca unitățile de măsură. Spre exemplu, lexemul *măsea* („mic organ osos”), prin mărimea sa, poate exprima sensul „puțin”. Acest aspect este sugestiv reflectat în expresiile *a nu avea ce pune (nici) pe o măsea (*sau *a pune abia pe o măsea* ori *a <nu> avea <nici> cât să pui pe o măsea)* = „a avea foarte puțin de mâncare; a suferi de foame”. Prin urmare, substantivul *măsea*, ca element cu conotație valorică, se comportă aici ca o unitate mică de măsură a capacității.

BDD-A6681 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:12 UTC)

Conotaţie cantitativă are şi substantivul *deget* din unitatea frazeologică *a nu mişca (nici) (măcar) un deget* = „a rămâne pasiv când trebuie să rezolvi o problemă sau să acorzi cuiva un ajutor; a nu face nimic pentru a schimba lucrurile (în bine)”. În acest context, lexemul *deget*, ca parte componentă a corpului uman, echivalează cu o unitate mică de măsură (cf. *a nu mişca un gram*).

Ideea de „valoare”/ de „cantitate” poate fi exprimată şi prin intermediul unor elemente eterogene. Spre exemplu, în frazeologismul *trei lulele, trei surcele* = „foarte puţin; ieftin”, sensurile în discuţie sunt redate de lexemele *lulele* şi *surcele* care, din punct de vedere valoric, nu au o mare importanţă. Alăturarea plastică a acestor substantive (prin enumerarea rimată) are rolul de a accentua şi mai mult acest aspect. De asemenea, utilizarea numeralului *trei*, care are o valoare mică, contribuie la configurarea sensurilor din această expresie.

Unităţile frazeologice analizate în acest articol reliefează mulţimea şi diversitatea tiparelor construite cu elemente care comportă conotaţie valorică. Examinate izolat, astfel de lexeme (vz. *boabă, buche, pai, brânză, fir* etc.) se prezintă ca elemente necantitative. În anumite contexte însă, datorită faptului că denumesc obiecte mici sau mari, uşoare sau grele, ieftine sau scumpe, fără de însemnătate sau importante, acestea exprimă vădite conotaţii valorice.

Elementele cu conotaţie cantitativă contribuie la crearea unor îmbinări frazeologice de o mare profunzime şi afectivitate. Sensul acestor expresii se dezvăluie din metaforă şi din contiguitate, în ceea ce priveşte forma, greutatea, valoarea şi utilitatea obiectelor.

Alături de numeral, lexemele cu conotaţie valorică reprezintă elemente-cheie în structura expresiilor româneşti cu sens cantitativ. Subliniem că, atunci când îmbinările frazeologice se construiesc cu elemente cu conotaţie cantitativă şi cu lexemele *un/ o*, acestea din urmă figurează ca numerale cardinale. În asemenea structuri, substantivele cu conotaţie valorică sunt componentele care conferă lui *un/ o* statut de numeral[12].

Unităţile frazeologice în discuţie se structurează adesea cu negaţia *nu*, care are un rol clar în redarea valorilor semantice negative. O apariţie frecventă în componenţa a astfel de îmbinări frazeologice este şi adverbul restrictiv *nici*, având funcţia de a accentua semnificaţiile exprimate (prin dublarea negaţiei).

De cele mai multe ori, semantica expresiilor cu elemente cu conotaţie cantitativă se axează pe „depreciere” şi pe „nimicnicie”. Inferioritatea lucrurilor şi a oamenilor, valoarea lor insignifiantă sunt, se pare, aspecte care s-au aflat în atenţia strămoşilor noştri. Probabil că ipostazele care deranjează captează mai des interesul vorbitorului. Aşa se explică de ce foarte multe expresii gravitează în jurul noţiunilor în discuţie. Acest fapt dovedeşte că frazeologismele pot fi considerate ca surse importante şi în studierea psihologiei unei naţiuni.

[12] Vezi: Popuşoi (2012).

BDD-A6681 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:12 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Bogrea (1923) = V. Bogrea, *Etimologii*, în DR, III, 1923, (p. 724–728).
Colțun (1995) = Gh. Colțun, *Etimologii frazeologice (Curs special)*, Chișinău, Editura Universității de Stat din Moldova, 1995.
DELR (2011) = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, *A–B*, Bucureşti, Editura Academiei Române, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", 2011.
DEX (2009) = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.
DLR (2010) = *Dicționarul limbii române*, vol. I–XVI, ediție anastatică, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.
Dumistrăcel (1980) = S. Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte. Metafore. Expresii*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1980.
Dumistrăcel (2001) = S. Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti. Biografii–motivații*, ediția a II-a, Iaşi, Editura Institutul European, 2001.
Evseev (2007) = I. Evseev, *Enciclopedia simbolurilor religioase şi arhetipurilor culturale*, Timişoara, Editura Învierea, 2007.
Popuşoi (2012) = C. Popuşoi, *Nici un/ nici o vs niciun/ nicio în frazeologie*, în LR, LXI, 2012, nr. 1, (p. 81–90).

ELEMENTS WITH VALUE CONNOTATION
IN THE STRUCTURE OF ROMANIAN PHRASEOLOGICAL UNITS

Abstract

In Romanian phraseology, we have a series of structures organised with non-quantity lexemes that express, however, certain value connotations, similar to currencies and measurement units. Thus, in certain contexts, the idea of 'value' / 'quantity' may be rendered also by nouns that define small or big objects, light or heavy, cheap or expensive, useless or important objects, etc. Among these elements, we mention here: *boabă* 'bean', *buche* 'letter', *pai* 'straw', *pană* 'feather', *fir* 'thread', *brânză* 'cheese', etc.

Usually, the creation of idiomatic expressions under this category is based on metaphorisation and object association, with regard to their shape, weight and use.

Cuvinte-cheie: unitate frazeologică, conotație valorică, procedeul asocierii obiectelor, procedeul metaforei.

Keywords: phraseological unit, value connotation, object-association phenomenon, metaphorisation.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A6681 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:12 UTC)